

ASZTALOS VERONKA-ÖRSIKE

Egy sokk megszelídítése*

Ibsen korai magyar recepciója

1. Előszó

Jelen tanulmány betekintést nyújt azokba a folyamatokba, miként integrálták az egyik leginkább lázadónak vélt modern szerzőt, hogyan ruházták fel helyi társadalmi és irodalmi jelentésekkel a századvégi Magyarországon, és ennek milyen hatása volt arra, ahogyan napjainkban Henrik Ibsenről és drámáiról gondolkodunk. Vizsgálatom alapját az 1895-ig megjelent, főleg budapesti sajtótermékek képezik, amelyek az első Ibsen-drámák (*Nóra*, *A társadalom támaszai*, *Kísértetek*, *A népgyűlölő*) által kiváltott vitákat és kritikákat örökítették meg. Ezek kontextusában mutatom meg azokat a problémákat, amelyek a norvég író személye és alkotásai körül keletkeztek, általános, átfogó képet rajzolva a korai magyar recepcióról, annak körülményeiről és azokról a személyekről, akik kardinális szerepet játszottak Ibsen munkásságának korai terjesztésében. A korai magyar fogadtatásban meghatározó volt, hogy a megelőző korszakokban is létező *észak* imagológiájára miként támaszkodtak az Ibsen-értelmezők, és ez hogyan alakította Ibsen műveinek és személyének, írói habitusának a megítélését. Ibsen korainak mondható 1891-es látogatása, a fővárosban eltöltött párnapos vendégeskedése fordulópontként értelmezhető az író korai magyar kanonizációjában: ennek tulajdoníthatóan változott meg annak a módja, ahogyan Ibsenről Magyarországon beszélni lehetett.

Az Ibsen-drámák egy időben szóltak bele a korabeli magyar társadalom és modernség érzékeny kérdéseibe, vitáiba: miközben ezek eltértek a megszokott, kedvelt, cselekményközpontú, élvezetet ígérő és morális üzenetet nyújtó drámák vonalától, kortárs társadalmi kérdéseket aktiváltak, érintették a korabeli nőemancipációs törekvéseket, és tematizálták a társadalmi nem értelmében vett szerepeket. Az Ibsen-recepció a magyar irodalmi modernizmusokkal kapcsolatos viták lenyomatát tükrözi, amelyben szerteágazó problémák, dilemmák érezhetőek ki arról, hogy mi lehetett az irodalom rendeltetése, és hogy az új eszmék, ars poeticák, irányzatok jegyeihez hogyan igazodhatott az alkotás, a szöveg természete, a színpadi előadás mikéntje, a cselekménybonyolítás, a karakterek, illetve a játék jellege.

* Jelen tanulmány átdolgozott része a 2018-as szakdolgozatomnak (*A magyar Ibsen-recepció kezdeti korszaka, kanonizációs alapja(i)*), BBTE, BTK, BA-képzés, témavezető: dr. T. Szabó Levente, Kolozsvár, 2018), amely a XXI. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencián II. helyezést ért el.

2. Mi a baj Ibsennel?

2. 1. Ibsen a korabeli magyar recepció tükrében

Ibsen korai magyar recepciója kettős nyomással szembesült: egyrészt a drámaíró európai sikerével és az általa kiváltott helyi kíváncsisággal, érdeklődéssel, másrészt azzal, hogy darabjainak idegenségét domesztikálni kellett azért, hogy megértsék, elhelyezzék és elfogadják. A bemutatott színművek széles körben megtekinthetőkké váltak, fordítások születtek, vagy külföldi tudósítóktól lehetett előre megtudni, miről szól egy-egy dráma, milyen utóhangot váltott ki más nemzetek körében.¹ A recepció egyik alapvető tárgya az utánzás problémája volt, illetve az, hogy a magyar irodalom mit tud kezdeni a híres íróval, újszerű műveivel és ezek tematikájával, írástechnikájával, valamint milyen mértékben kellett elhatárolódnia „az idegentől”. A korabeli recepció első hullámát – a magyar irodalomban is már létező északklisékkel és társadalmi képzetekkel együtt – a német hatás, illetve a külföldön élő magyar írók formálták meg. A német–magyar viszony meghatározó volt az Ibsen-recepcióra nézve, hiszen az író drámáit a német fordítások tették ismeretűvé a magyar kultúrában.²

Ibsennel a magyarországi közönség magyar nyelven a *Nóra*³ kapcsán ismerkedett meg közvetlen színházi tapasztalatként: ez volt az a dráma, amely erőteljesen megosztotta a nézőközönséget, és amely megrendítette a nézők színházról alkotott előzetes elvárásait. Színháztörténeti jelentőséggel bíró eseménynek számított az Aradon, 1878-ban bemutatott *A társadalom támaszai*, amely annak ellenére, hogy nem kellett különösebb visszhangot, azt jelentette, hogy a magyar színháztörténetben Ibsen a nemzetközi bemutatókkal egy időben kapott figyelmet. A színmű azonban nem váltott ki erőteljes kritikát a nézőkből, így a köztudat hamar megfeledezett róla.⁴ Emellett érdemes megemlíteni Péterfy Jenő 1887-es irodalmi tanulmányát, a *Két norvég drámát*, amelyet a *Vadkacsa* és a *Rosmersholm* német fordításairól írt. Ez az elemzés olyan gondolatokat tartalmazott, amelyek a következőkben klisészerűen épültek bele az Ibsen-recepcióba: drámáit ismernie kell az európai irodalom kedvelőinek (tehát a magyaroknak is); drámáit sosem fogja osztatlan siker övezni; nehéz olvasni

¹ Ibsen-drámák magyar bemutatásainak idejéről, fordítások megjelenéséről, magyar Ibsen-bibliográfiáról vö.: STAUD Géza, *Ibsen drámái Magyarországon – Ibsen-drámák budapesti előadásainak és magyar kiadásainak bibliográfiája*, Bp., Antiqua Rt., 1943; RUBINYI Mózes, *Ibsen Henrik*, Bp., Lampel R. Könyvkereskedése, 1919.

² RUBINYI, i. m., 97.

³ A magyar néző- és olvasóközönség *Nóra* címmel ismeri a drámát, de az eredeti címre utalva, sok esetben *Babaháznak*, *Babaotthonnak* is nevezték/nevezik. Az egységesítés érdekében a drámák címét és más tulajdonneveket, amelyek számos esetben eltérő módokon íródtak, illetve a korabeli cikkekben idézett részleteket a mai helyesírás szabályai szerint közlöm.

⁴ Az aradi előadással és recepciójával kapcsolatban vö.: ENYEDI Sándor, *Henrik Ibsen drámái magyar színpadokon. A társadalom támaszaitól Hedda Gablerig (1879–2013)*, Szeged–Bp., Madách Irodalmi Társaság, 2014, 11–14.

szövegeit.⁵ Ibsen tehát már azelőtt figyelmet kapott a magyar kultúrában, mielőtt színművei Magyarországon is ismertek lettek volna. Az irodalomkritikus Lázár Béla nem egy alkalommal illetve elismerő szavakkal a világhírű író és munkásságát, elmélyítve ezzel azt a vágyat, hogy a magyar színpadokon, ugyanúgy, mint a külföldieken, ismeretesek legyenek az Ibsen-darabok. Ezt a kívánságát azzal támasztotta alá, hogy „[a] színházigazgatók és színészek szeretik [Ibsent], mert tele házat és jó szerepeket csinál; a kritikusok pártokra szakadnak, dicsérik, tartózkodva fogadják vagy dorongolják, de nem közönyösek iránta.”⁶ Ibsen iránt senki sem volt közömbös, drámáira hol elismerő, hol bíráló hangnemben, de folyamatosan kitértek a korabeli sajtótermékek, és ez a színházaknak előnyös volt. Mikor Lázár Béla megnézte a *Nórát*, kritikusan szemlélte a berlini társulat színésznőjét, a főhősnő megtestesítőjét, mert szerinte P. Márkus Emília színészi játékában a darab nagyobb sikert érhetett volna el.⁷ A Nemzeti Színház megfogadta ezt a tanácsot, így a *Nóra* főhősnőjének szerepét P. Márkus Emília kapta meg. A színművet Reviczky Gyula fordította le német nyelvről, és a Nemzeti Színház társulata 1889. október 4-én adta elő.

A korabeli kritika nagyrészt csak a *Nóra*, ezáltal a főhősnő, tehát P. Márkus Emília sikeréről beszélt, megfélekedve vagy csak mellékesen említve a többi szereplő produkcióját. Ez természetesen a korabeli színházi struktúrából is fakadt, hiszen P. Márkust ekkor már ikonikus színésznőként tartották számon, és azok számítottak a legnépszerűbb alakításainak, amelyekben „a modern idegéletet élő, szeszélyei és szenvedélyei által elragadott asszonyt alakíthatta.”⁸ A *Nóra* színrevitele nem változtatott az addigi színházi gesztusnyelven, és Márkus Emília a főhősnő megszemélyesítéskor nem újította meg a francia drámákon alapuló, bevett technikákat és színi fogásokat – a darab az eszmék szintjén hozott újítást a korabeli drámairodalomba.⁹

A feltűnő kíváncsiság és siker eredményeként értelmezhető, hogy „Ibsen *Nóráját* eddig mindig telt ház előtt adták a Nemzeti Színházban, úgy hogy az igazgatóság

⁵ „Ibsen Henrik talán nem egészen ismeretlen közönségünk előtt. Újabb időben nevét szárnyára vette a hír, s ha drámái osztatlan tetszésre nem is lelnek, oly eredeti tehetség nyilvánul bennök, hogy lehetetlen velök szemben közönyösen maradnunk. [...] Ez évben ismét két drámája jelent meg német fordításban: *A vadkacsa* s *Rosmersholm* s ez a két dráma is annyira érdekes, hogy az európai irodalom iránt érdeklődő nem fogja rossz néven venni, ha rólok itt megemlékezünk. [...] Megjegyzem azonnal, hogy Ibsent nem könnyű olvasni” PÉTERFY Jenő, *Két norvég dráma*, Budapesti Szemle, 1887, L. köt., 126. sz., 427.

⁶ LÁZÁR Béla, *Müncheni tárca*, Fővárosi Lapok, 1889. május 7., 124. sz., 917.

⁷ „Visszatérve a színházra, szólni kívánok még az itt divatba jött költő: Ibsen *Nórájának* sikeréről. [...] de hogy *Nóra* nálunk Márkus Emília asszonnyal még nagyobb sikerre számíthatna, az bizonyos. Ez a *Nóra* sajátos levegőjű darab, Ibsennek eddig legérdekesebb, legtöbb színpadi hatással bíró darabja” LÁZÁR Béla, *Berlini tárca*, Fővárosi Lapok, 1888. december 19., 349. sz., 2569.

⁸ CENNER Mihály, *Márkus Emília*, Bp., Színháztudományi Intézet Országos Színháztörténeti Múzeum, 1961 (Színháztörténeti Könyvtár 4), 34.

⁹ PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, *A Nemzeti Színház százéves története*, kiadja a Magyar Történelmi Társulat, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1940, 344.

elhatározta a norvég drámaíró más darabjainak színre hozását is¹⁰; hiszen „[a] közönség érdeklődése egyre fokozódik *Nóra* iránt”.¹¹ A *Nóra* térhódítása Aradon,¹² Debrecenben,¹³ Szegeden¹⁴ is megkezdődött, és lassan Magyarország nagyobb városaiban is láthatta a közönség.¹⁵ A *Nórával* való kezdés tehát szerencsés választás volt a Nemzeti Színház részéről, ezzel megalapozva Ibsen magyar hírnevét.¹⁶

Minden jel szerint a közönség a kritikák ellenére nem kedvelte különösképpen a *Nórát* mint előadást. A sajtó erőteljesen tematizálta annak a kérdését, hogy mennyire lehet hasonló, erkölcstelen drámákat bemutatni a színházban – a Nemzeti Színház esetében pedig ez a kérdés visszatérő problémát jelentett. A nemzet színházával szemben más volt az elvárásrendszer, hiszen a neve kötelezte arra, hogy magasztos, értékes, eredeti és hazai, magyar nyelvű¹⁷ drámákat mutasson be – amennyiben nem ez történt, akkor a közpénzek által támogatott színház műsorát támadta a sajtó és a közvélemény, mert a magyar kultúra hanyatlásának érezte a „minőségvesztést”.¹⁸

A *társadalom támaszainak* bemutatója fokozta a hazai Ibsen-rajongók kíváncsiságát, hiszen ennek magyar fordítását már nem németből, hanem a norvég eredetiből készítette Lázár Béla.¹⁹ Az 1890. április 18-án bemutatott előadás a sajtó szerint „sok tekintetben kifogás alá esik. Több szerep rossz kézbe jutott”,²⁰ de a színészek játékát dicséri a kritika. Az előadás nem gyakorolhatott különösebb hatást a közönségre, ugyanis a sajtóban szinte egyhangúan negatív, közömbös kritikák jelentek meg róla: „[A] darab nem tetszett úgy, mint *Nóra*. A hatás most is megoszlott, de túlnyomó volt a kedvezőtlen. A tárgy kétségkívül érdekes, a cselekmény is megragad, bár itt-ott tisztességesen unalmas is.”²¹ Az idézet arra utal, hogy a *Nóra* sikere és problematikussága volt az az előzetes minta, amelyhez a korabeli kritika a többi Ibsen-drámát mérte. Ennek következtében pedig *A társadalom támaszai* hamar elvesztette érdekességét (hasonló helyzet állhatott fenn az aradi első előadással is). Egyértelmű, hogy a világhírű *Nóra*,

¹⁰ *Apróbb hírek*, Fővárosi Lapok, 1889. október 10., 278. sz., 2062.

¹¹ *Irodalom és művészet*, Budapesti Hírlap, 1889. október 12., 281. sz., 2.

¹² *Az aradi színházban*, Fővárosi Lapok, 1889. október 26., 294. sz., 2182.

¹³ *Apróbb hírek*, Fővárosi Lapok, 1889. november 9., 38. sz., 2282.

¹⁴ (*A szegedi színházban*), Pesti Hírlap, 1890. január 26., 25. sz., 5.

¹⁵ ENYEDI, *i. m.*, 57–87.

¹⁶ Ellentétben Gerhart Hauptmannal, akinek magyarországi népszerűsítését épp a rosszul kiválasztott drámák akadályozták meg. Vö.: Rózsa Ilona, *Hauptmann a magyar színpadon* = Uő, *Gerhard Hauptmann a magyar irodalomban*, Bp., Neuwald Illés Utódai Könyvnyomda, 1938, 11–15.

¹⁷ MARGÓCSY István, *A nyelv mint a nemzet közkinccse = Kulturális örökség – társadalmi képzelet*, szerk. György Péter – Kiss Barbara – Monok István, Bp., Országos Széchényi Könyvtár – Akadémiai Kiadó, 2005, 34. <http://mek.oszk.hu/02600/02661/02661.pdf> (utolsó megtekintés: 2018. június 22.)

¹⁸ PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, *Nemzeti Színházunk és a közvélemény a XIX. században*, (Különlenyomat a Budapesti Szemle 1937. évi augusztusi füzetéből, 246. kötet), Bp., 1937, 5.

¹⁹ (*A nemzeti színház*), Pesti Hírlap, 1890. március 30., 88. sz., 3.

²⁰ *A társadalom támaszai*, Pesti Hírlap, 1890. április 19., 107. sz., 4.

²¹ Uo., 3.

annak ellenére, hogy számos ellenpártosa akadt, kivívta magának Magyarországon is a sikert. A „siker” itt azonban nem azt jelentette, hogy mindenkinek tetszett a darab, hanem azt, hogy szinte társadalmi elvárássá minősítette megnezését polgárpukkasztó volta és népszerűsége. *A társadalom támaszai* azonban nem rendelkezett effajta háttérrel, így hatása sem lehetett ilyen mértékű. *A népgyűlölő* előadására 1891. szeptember 25-én került sor a Nemzeti Színházban, de ahogy *A társadalom támaszai*, ez sem keltett különösebb visszhangot.²²

Kolozsváron sem örvendett sikernek Ibsen másik darabja, a *Kísértetek*, amelyet 1890. április 23-án mutatott be a Kolozsvári Nemzeti Színház társulata.²³ A főszerepet Ivánfi Jenő játszotta, akinek saját bevallása szerint kihívást jelentett egy olyan alak megformálása, amelyet még addig sosem játszott. Egy éven keresztül habozott, hogy elvállalja-e a szerepet, vagy sem, és úgy nyilatkozott, hogy „tartózkodásra bírtak a szerep technikai nehézségei, továbbá az az aggodalom, hogy a közönség esetleg visszatetszéssel fogadja a darabot is, alakításomat is”.²⁴ Ivánfi aggodalma megalapozott volt, hiszen törekvése mégsem lett elegendő a kolozsvári közönség számára: színjátéka nem kapott elismerő kritikát,²⁵ és a darabot még Nagyváradon is jobban fogadták, mint Kolozsváron.²⁶

Ibsen budapesti látogatását követően Lázár Béla egy olyan cikket jelentetett meg a *Vasárnapi Ujságban*, amelyben hangot adott többek között annak a gondolatnak is, miszerint a magyar drámának tanulnia kellene a norvég írótól, de nem szabad az utánzás hibájába esnie.²⁷ Ez a kijelentés magában foglalta Lázár némileg lekezelő véleményét a korabeli magyar kortárs drámairodalomról, amely ahelyett, hogy nemzetiségében lett volna modern, inkább francia mintára próbált nemzetközinek hatni. Hermann Sudermann német drámaíró, akit Ibsen-tanítványként tartott számon a korabeli sajtó,²⁸ a *Nemzetiben* bemutatott *Szodoma pusztulása* kapcsán – éppen Ibsen okán – hasonló kritikával illettek a *Népszavában*, és elmarasztalták a Nemzeti Színház

²² RUBINYI, i. m., 103.

²³ *Színház, zene, képzőművészet*, Pesti Hírlap, 1890. április 26. 114. sz., 4.

²⁴ IVÁNFÍ Jenő, *Ibsen betegei. Válaszul*, Fővárosi Lapok, 1890. április 2., 91. sz., 665.

²⁵ „A *kísérteteket* tudvalevőleg nemrégiben Kolozsvárt is előadták, de a közönség már a második fölvonásban megszökött” *Ibsen Párisban*, Fővárosi Lapok, 1890. június 5., 153. sz., 1131.

²⁶ „[A nagyváradai színpadon] előadták Ibsen *Kísértetek* című darabját. A váradi közönség, mint írják, jobb fogadtatásban részesítette, mint a kolozsvári” (*A nagyváradai színpadon*), Pesti Hírlap, 1890. augusztus 5., 214. sz., 4.

²⁷ „[...] nem jambusokat, nem görög tüzet, hanem a modern magyar élet nagy problémáit kellene színre hozni.” Dr. LÁZÁR Béla, *Ibsen Henrik*, *Vasárnapi Ujság*, 1891. április 26., 17. sz., 266.

²⁸ „Ibsentől tanulta – mondják – azt a csodálatosan éles, rideg, kíméletlen őszinteséget és igazságot, mely minden eddigi őszinteségtől és igazságtól különbözik. Ibsentől tanulta továbbá a mai társadalom megvetését, Ibsen karjain emelkedett föl arra az álláspontra, ahonnan a mai társadalom minden intézménye rossznak, kicsinyesnek, alávalónak látszik, Ibsentől tanulta továbbá az erős, szabad egyéniség ér valamit a világon és az emberiség egész jövője, boldogsága abban áll, hogy az emberarcú sablonok millióit egyénekké fejlesszük” *Sudermann a Nemzeti Színházban*, Pesti Napló, 1894. április 7., 96. sz., 1.

közönségét, mert csupán a francia drámairodalom termékeit kedvelte, ellentétben Ibsen és Sudermann valóságos, az „élet drámáit” ábrázoló darabjaival.²⁹ Az egyik vita tárgyát ezeknek a véleményeknek az értelmében főleg az képezte, hogy Ibsen drámái, mivel mind tematikájukban, mind technikájuk tekintetében eltértek a „hatásvadász” francia színművektől, sokkal nehezebben nyerték el a magyarországi közönség ízlését. Ugyanakkor az innovációt szorgalmazó fiatal íróknak különös gonddal kellett odafigyelni, hogy a hírnév érdekében ne utánozzák Ibsen művészetét.³⁰

A nemzetközi-nemzeti-nemzetietlen minősítések kérdésköre Ibsen kapcsán több ízben is felmerült, és ennek alapján kirajzolódott az a koncepció, amely szerint Ibsen kozmopolitizmusa éppen abban állt, hogy drámáit világszerte színre vitték a társulatok, mindenhol ismerték őket, és olyan stílusirányzatokat képviseltek és követtek, amelyek nem a nemzeti érzés megerősítésére szolgáltak.³¹ Ezt a feltevést árnyalja Alexander Bernát írása, amely szerint „Zola, Maupassant, Ibsen nagy írók, de mind a három oly specifikus nemzeti, hogy csak mint ilyen élvezhető igazán. Tanulhatni tőlük, de nem jó őket utánozni. Speciális egyéni, speciális nemzeti temperamentumok, speciális nemzeti műveltséggel”.³² Tehát ezeknek a nemzetközi íróknak az utánzása a cikk szerint nem volt követendő cél, hiszen minden, amit átadhatnak, nyújthatnak – hangulat, probléma, technika, közönség – idegennek tűnt a magyarok számára, miközben arra is vigyázni kellett, hogy ezek hatása ne befolyásolja a nemzeti magyar irodalmat.³³

A korabeli kommentárok szerint Ibsen munkásságához olyan minősítések tapadtak, amelyek emberfeletti erőhöz és ihletettséghez voltak hasonlatosak: „e férfiú szörnyű ereje ellenállhatatlan hatást tesz kortársaira s különösen a különféle irodalmakra és munkásaikra”,³⁴ és csak azok vehették fel a versenyt vele, akiknek „átalakító és javító kérdésekben forrongó társadalmunk számára új mondanivalója van”,³⁵ mert különben a legirtózatosabb vereség, a közneveltség tárgyává váltak volna. Ez a némiképp ködösítő gesztus ugyanakkor arra is következtetni enged, hogy a norvég író személyét

²⁹ *Sodoma pusztulása*, Népszava, 1892. április 8., 15. sz., 2.

³⁰ A Nemzeti Színház folyamatosan azzal küzdött, hogy a hazai drámák mennyiségükben és minőségükben nem ütötték meg a mércét; ha meg igen, akkor problémás volt a színrevitelük. Vö. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR, *i. m.*

³¹ „Még a szépirodalomban is, a nemzeti szellem e legsajátabb szentélyében, nemzetközi áramlatok mutatkoznak; a realizmus, naturalizmus, idealizmus, szimbolizmus nincsen nemzetekhez kötve; Ibsen drámáit előadják Párizsban, Londonban és Rómában, nemzetközi hatásuk sokkal erősebb a nemzetinél” ALEXANDER BERNÁT, *Nemzeti szellem a philosophiában (III)*, Budapesti Szemle, 1893, 75. kötet, 201. sz., 395.

³² ALFA [Alexander Bernát], *Idegenszerűség*, Budapesti Hírlap, 1894. október 28., 298. sz., 1.

³³ „Hangulatok, eszmék, kérdések minden irodalomban hosszas fejlődés eredményei, melyeknek megvannak előzményeik, nem lehet őket egyszerűen idegen földbe plántálni. Méltóztassék megnézni, mi lesz a francia vaudeville-ből a Nemzeti Színház deszkáin. Az se nem francia, se nem magyar. Annak iróniáját, elmésségeit, legbensőbb hangulatát nálunk rendszerint nem is sejtik” Uo.

³⁴ *Ibsen*, Budapesti Hírlap, 1891. április 21., 109. sz., 2.

³⁵ Uo.

és drámáit általános tekintély övezte, és hogy Ibsen mint *művész, író, személy* nemzetközi sikernek örvendett (ezt a tényt a sajtótermékek folyamatosan tudatosították az olvasókban).³⁶

Ugyanakkor nem minden magyar kritika ismerte el Ibsent, többen is amellett érveltek, hogy az Ibsen-drámák efemer értékűek, mert nem „az örök emberi természet való alapjaira” épültek, és mint ilyenek, hamar elvesztik értéküket is.³⁷ A bíráló kritika ugyanakkor megtűrendőkként tekintett a színművekre, elismerte létjogosultságukat, mert világszerte mindenhol játszották őket, és széles körben népszerűek voltak. Ibsen híresebb (a nagyobb botrányokat előidézett) drámáival szemben felmerült az a fenntartás is, hogy ezeket az író hazájában kevesen ismerték, és hogy ezek csupán csak külföldön váltak sikeresekké, és akár még az elismert klasszikus szerzők alkotásainak a népszerűségével is felveszik a versenyt.³⁸

A *Nóra* ősbemutatóját megelőző sajtóhírek hangulatát idézte meg *A kis Eyolf* körüli vágyakozás: a külföldi hatás, tartalomkiszivárogtatás hatására többen sürgették a Nemzeti Színházat, hogy minél hamarabb szerezzék be ezt az „új kiváló drámát”,³⁹ mivel a művelt közönség „inkább érdeklődik új, jó kritikát kapott színművek után”, mint újra felelevenített „régis és kopott francia drámák” iránt.⁴⁰ A Nemzeti Színház a hasonló jellegű javaslatoknak nem tudott eleget tenni, és kevés kortárs, irodalmi jellegű drámát sikerült beépítenie a műsorába.⁴¹

Ibsen és alkotásai továbbra is megosztották a közvéleményt, de főleg az 1890-es éveket követően nem volt jellemző az olyan kritikai attitűd, amely úgy viszonyult volna az íróhoz és műveihez, hogy *zsenialitását, hírnevét és kiváló képességeit* ne vette volna figyelembe. Ezt a hozzáállást főként az író 1891-es budapesti látogatása erősítette meg.

Eközben az *ibsenizmus* fogalma szitokszóként vagy egyfajta kulturális betegségként hatott némely korabeli sajtótermékben, hiszen ez „csakugyan ragadós betegség, mely Németországból csapott át hozzánk s nem egy fiatal írónk esett bele”.⁴² A magyar recepció az *ibsenizmust* negatív konnotációban ismertette olyan jelenségként, amely Magyarországon indokolatlannak és érthetetlennek számított. Ennek függvényében a kritika két különböző *ibsenizmust* vegyített bele a minősítésébe: az első irányt

³⁶ A szerzőség kérdéseességéről a 19. században l. T. SZABÓ Levente, *A modern magyar szerzőség feltalálása és ideológiái: a szerzői jog első magyar törvényéről*, Helikon, 57(2011), 4. sz., 570–591., <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf10214.pdf> (utolsó megtekintés: 2018. június 22.)

³⁷ *Hedda Gabler*, Fővárosi Lapok, 1893. április 16., 104. sz., 900.

³⁸ *Irodalom*, Athenaeum, 1895, 4. kötet, 2. sz., 304.

³⁹ „Hát a Nemzeti Színház igazgatósága nem érzi a szükségét annak, hogy ezt a rendkívül érdekes darabot szintén megszerezze?” (*Kis Eyolf a Burg-színházban*, Pesti Napló, 1895. január 24., 24. sz., 6.)

⁴⁰ *Premiérek a külföldön*, Pesti Napló, 1895. február 19., 49. sz., 8.

⁴¹ SZÉKELY György, *Az aranykor és árnyéka (1873–1919) = A Nemzeti Színház 150 éve*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Bp., Gondolat, 71.

⁴² IVÁNYI Jenő, *Ibsen betegei. Válaszul*, Fővárosi Lapok, 1890. április 2., 91. sz., 665.

az idegenségérzet, az északiságról kialakított, Ibsen-drámákhoz kapcsolt klisék jellemezték, amelyek a sötétség, zárkózottság, különtség motívumvilágában merültek ki; a második tendenciát pedig az újító formabontás, a drámák pszichologizáló és nem cselekményalapú történetei képezték, amelyek rendkívül kényesen érintették nemcsak a kritikusokat, hanem a közönséget is.⁴³

Az *ibsenizmus* képzetét különösen az Ibsen-darabok házasságfelfogásával kapcsolatos kérdések keretezték erőteljesen. A házasság intézményével kapcsolatban újabb diskurzusok keletkeztek: amíg 1889-ben még csak a *Nórával* kapcsolatban kérdezte meghökkenve a közönség, hogy mit tehet a nő a szerelem nélküli házasságban, addig az 1893-ra a *Hedda Gablerrel* kapcsolatban is hasonló vagy a *Nórára* hivatkozva ugyanazok a problémák merültek föl. Az egyik kérdés az volt, hogy mennyire cselekedett jól Nóra, hogy elhagyta nyolcévű házasság után nemcsak férjét, de gyermekeit is. A másik pedig arra kérdezett rá, hogy feljogosítja-e a nőt a szerelem nélküli házasság arra, hogy kötelességeinek önző és hálátlan módon hátat fordítson.⁴⁴ Azok a diskurzusok tehát, amelyeket a *Nóra* ősbemutatójakor jelentek meg, nem avultak el a későbbiekben sem. Ezekhez a különböző színművek (nemcsak a Magyarországon bemutatottak, hanem azok is, amelyekről a magyar közönség külföldi kritikákból értesült) új jelentéstöbbletet nyújtottak, és azt az értelmezést idézték elő, amely szerint Ibsen célja az volt, „hogy megingassa a fönnálló társadalmi rend egyik oszlopát: a házasságot, a családi élet kötelékét – mert hiszen a legnagyobb rész erre céloz, erre csap le és ezt akarja összezúzni”.⁴⁵ Az efféle találgatások és Ibsen-ellenes megnyilvánulások az erkölcsi tanulság hiányáért vonták felelősségre a norvég író, aki a korabeli magyar értelmezők egy része szerint ahelyett, hogy általános személyekről írt volna, valószínű, de ritka esetekkel foglalkozott, így rémisztve meg a közönséget, hogy valójában az élet sötét, ijesztő, félelmetes.⁴⁶ Mindemellett pedig olyan merényletként fogták fel az író drámáit, mint amelyek időzített bombaként kerültek az emberek közé: mindegyik vita tárgya lett, társadalmi problémákról szólt, és a társas viszonyok milyenségére és minőségére kérdezett rá.

⁴³ Az Ibsen-drámák elemzésére, hagyományon épülő tulajdonságára nem térek ki részletesebben a dolgozatomban. Vö. a „jól megcsinált darab” hagyományával kapcsolatban BOOTH, R. Michael, *Nineteenth-Century Theatre = The Oxford Illustrated History of Theatre*, edited by John Russell BROWN, Oxford–New York, Oxford University Press, 1995, 327; BARÁTHY György, *A nő és a szalon*, It, 86(2005), 3. sz., 329, http://epa.oszk.hu/02500/02518/00309/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_2005_03_327-337.pdf (utolsó megtekintés: 2018. április 25.); a drámamodellek keveredésével kapcsolatban, vö.: BÉCSY Tamás, *A modellek keveredése Ibsen fellépésétől* = Uő, *A drámamodellek és a mai dráma*, Bp., Akadémiai, 1974, 273–284; az analitikus drámával kapcsolatban: EGRI Péter, *A korszak realista nyitánya, romantikus, naturalista és szimbolista felhangokkal* = Uő, *Törésvonalak: Drámai irányok az európai századfordulón (1871–1917)*, Bp., Gondolat, 1983, 13–83; SZEREDÁS András, *Ibsen; Ibsen: Peer Gynt; Ibsen: Nóra = Száz híres színdarab*, szerk. KOLTAI Tamás – TAKÁCS István 1. köt., Bp., Népszava, 1989, 279–296.

⁴⁴ *Hedda Gabler*, Fővárosi Lapok, 1893. április 16., 104. sz., 899.

⁴⁵ *Az olasz színműirodalom*, Fővárosi Lapok, 1893. július 16., 194. sz., 1571.

⁴⁶ Uo.

Ibsen magyar népszerűsítésének egyik legfőbb képviselője Lázár Béla volt, aki törekedett arra, hogy a norvég szerző drámái Magyarországon is elérhetőkké, ismertekké váljanak a nyilvánosság előtt. Az a tény, hogy a *Nóra* főszereplőjének megtestesítője P. Márkus Emília lett, aki a korabeli Nemzeti Színház egyik legsikeresebb színésznője volt, meghatározta a színmű további sikerét, és mintát nyújtott ahhoz, hogy hogyan kell a főszereplő hősnőt magyar színpadon játszani. Problémássá vált az is, hogy mit lehetett Ibsen nemzetközi sikerével kezdeni: terjeszteni, fordítani kell színműveit, meg kell ismertetni a közönséget a kor egyik irányt adó írójának munkásságával, vagy az utánzástól való félelemben inkább óvni kell a hasonló külső, idegen irodalmak „extremitásától” a hazai irodalmat és a fiatal szerzőket. Az Ibsen-színműveket a francia drámákkal ellentétben határozta meg a kritika, pedig látszik, hogy a norvég szerző a „jól megcsinált darabok” sémáit követte, letisztult díszlettel és kevés mondanivalóval. A norvég író műveinek kapcsán a nemzetközi-nemzeti-nemzetietlen eltérő értelmezései fontos szerepet játszottak: Ibsent és műveit hol sajátosan norvégnak, illetve északinak, hol európainak és az általános emberi színrevitelének példáiként magyarázták. Az író 1890-es évektől világszerte általános tekintélynek örvendett, és a budapesti látogatása mérsékelte a vele szemben megfogalmazott támadásokat is: Ibsent megszerette, elfogadta a magyar közönség. A *Nóra* ősbemutatójakor kialakult diskurzusok továbbra is megmaradtak, és ezek mellé a további drámák megjelenésével, bemutatásával, fordításával új jelentésárnyalatok tapadtak.

2. 2. Ibseni észak – az északi Ibsen

Henrik Ibsen korabeli magyar recepcióját befolyásolta, hogy egy kevésbé ismert nép és irodalom felkapott írójává vált, akit Magyarországon csak közvetítők, illetve közvetítőnyelvek segítségével ismert az olvasó/néző közönség. Az északi tájról alkotott előzetes képzetek, klisék, imagológiai sémák beleépültek az északi írók, esetünkben Ibsen recepciójába is, befolyásolva, hogy hogyan lehet Ibsen drámáit és személyét érteni, értelmezni, elképzelni. A magyar sajtóban 1888-tól újfajta érdeklődés érzékelhető Ibsen alakja körül. Nevéhez kötötték az „őseredeti tehetség”⁴⁷ vagy „a jelenkor egyik legnagyobb drámaírója”⁴⁸ szókapcsolatokat, amelyek azonban nemcsak elfogadást, hanem elismerő, számos esetben már túlzó minősítést is magukban foglaltak. 1889-ben Ibsen, az „éjszaki lángész”,⁴⁹ a „jeles norvég író”,⁵⁰ a „ködös észak e komor világnézetű, bizarr, de zseniális színiköltője”⁵¹ vagy „Norvégia e sötét, vigasztalan, de azért mégis csupa valódi embert rajzoló költője”⁵² még nem volt széles körben ismert,

⁴⁷ *A Kisfaludy-Társaság kiadásai*, Fővárosi Lapok, 1888. december 22., 352. sz., 2592.

⁴⁸ *Gyermekek örültsége*, Pesti Hírlap, 1888. december 13., 343. sz., 7.

⁴⁹ *ABAI Lajos, Bécsi tárca*, Fővárosi Lapok, 1889. március 10., 68. sz., 497.

⁵⁰ *Ibsen ünneplése*, Fővárosi Lapok, 1889. július 24., 200. sz., 1487.

⁵¹ *LÁZÁR Béla, Nóra*, Fővárosi Lapok, 1889. október 5., 273. sz., 2023.

⁵² *Ibsen-darab Budapesten*, Pesti Hírlap, 1889. február 14., 45. sz., 4.

műveit magyar nyelven a közönség még nem olvashatta, nem láthatta, és személyét is csupán a sajtótermékek által konstruálta meg.

1890-től az „exotikus ember”⁵³ köré nemcsak pozitív értékeket kötöttek a kritikusok, akik „a németek által annyira fölkapott norvég író”⁵⁴ láttak Ibsenben. „[S]okan nagy filozófnak, sokan pedig bogaras norvégnek”⁵⁵ tartották, akiről azonban mégsem lehetett úgy bíráló kritikát mondani, hogy ne ismerjék fel különlegességét, drámaújtását, elragadó (külföldi) sikerét. A megörökített élmények – amelyek az irodalmi szövegekkel (eredeti nyelven) vagy akár a szerzővel való közvetlen találkozás élményét rögzítették – láttatták azt az előzetes elvárásrendszert, amely elrugaszkodott a valóságtól, és idegen, klisészerű egyvelegként hozta létre az északiság fő ismérveinek a halmazát. A *Pesti Hírlap* tárcája megörökített egy Ibsennel való személyes találkozást, amelyben a szerző a drámaíró hétköznapijának csodálkozott: „A nagy író külseje egy elhízásnak indult müncheni sörfogyasztó típusa. Csak ifjú tűzben ragyogó kék szeme enged arra a hatalmas agyvelőre következtetni, mely e hófehér hajjal benőtt fejben rejlik.”⁵⁶ A tárcaíró csalódott hangneme tükrözi előzetes elvárását, miszerint egy világhírű írónak teljesen másként kell kinéznie, és másnak kell lennie az általános emberekhez képest, miközben pedig a befejezésben teljesen megbékélt azzal a tudattal, hogy Ibsen öregedő író, aki ugyanúgy él és dolgozik, mint mindenki más: „A derék aggastyán, akiről azt mondják, hogy sohasem mosolygott még életében, itt elmosolyodott. Egyáltalán nem olyanak ismertem őt meg, aminek azok után, amiket róla olvastam, tartanom kellett.”⁵⁷

A drámaértelmezések, kritikák, sajtótermékek tehát olyan előzetes elvárásokat és elképzeléseket támasztottak az olvasókban az íróval szemben, amelyek a valóságban nem állták meg a helyüket. A korabeli magyar sajtó és irodalom olvasói ugyanis a korábbi időszakban úgy ismerkedhettek meg Ibsennel, mint a hűvös, hideg, sötét északi világ egyik képviselőjével, akinek személyisége hordozta nemcsak drámáinak sajtóosságát, hanem szülőföldjének attribútumait, a hozzá kapcsolt értékeket és minősítéseket is.

A magyar kritikusok számára természetesnek tűnt, hogy az „ibsenizmus földjén, a skandináv északon”⁵⁸ a messzi vidéken, mindennek másképp kell működnie, mint hazájukban. Az idegenség érzete és az idealizálás kényszere tökéletes táptalajt nyújtottak ahhoz, hogy az ismeretlen északot körbeírják, és ezekkel a bemutatásokkal a későbbiekben könnyűszerrel támasztották alá az Ibsen-drámák különtségének

⁵³ *Ibsen*, Budapesti Hírlap, 1890. május 3., 121. sz., 1.

⁵⁴ *Nemzeti Színház*, Vasárnapi Ujság, 1890. április 27., 17. sz., 276.

⁵⁵ *Az elmebetegségekről*, Pesti Hírlap, 1890. november 4., 303. sz., 2.

⁵⁶ Soós Antal, *Látogatás Ibsennél*, Pesti Hírlap, 1890. február 9., 39. sz., 3.

⁵⁷ Uo., 4.

⁵⁸ *Midas király*, Fővárosi Lapok, 1890. április 24., 112. sz., 828.

miértjét,⁵⁹ hiszen Ibsen „[n]em is szeret délibb vidékről venni tárgyat, az ő birodalma a fjordok rideg, havas tája; alakjaiban vad energia van, a dacosakarát túltengése, mely magát a zordon környezet fölött úrnak ismeri.”⁶⁰ A korabeli források alapján úgy tűnik, hogy Ibsen *észak*, illetve az *északiság* prototípusává vált, akinek értelmezéséhez, metonimikus érintkezés alapján, hozzárendelték nemcsak drámáinak utóízét, hanem a misztikus Skandinávia összes (feltételezett) ismervét is. A „norvég drámairodalom nem szereti az egészséges embereket”,⁶¹ olvashatjuk egy parodisztikus alkotásban, amelyben az Ibsenre való hivatkozás által a skandináv író úgy jelent meg, mint a norvég drámairodalom megtestesítője, egyetlen képviselője, irányadója.⁶² *Észak* Ibsennel és színművei légkörével való azonosítása, illetve a drámák hőseiről és a valós norvég emberekről alkotott kép keveredése oda vezetett, hogy a magyar kritika nem tudott mit kezdeni a norvégokkal, a különc viselkedésmintákkal.⁶³ A hasonló viszonyulás, érdeklődés azonban nem távolodott el a nyugat-európai mintáktól, hiszen a korabeli angolszász irodalomban nagy dömpingje volt az *északkutatásnak*, középkori irodalom és skandináv mitológia újrafelfedezésének, és univerzálékként figyelhetők meg párhuzamban a magyarok északképével a hasonlatos északképzetek, klisék közötti azonosságok.⁶⁴

Az idegenségérzet szempontja számtalanszor felmerült a magyar kritikusok szemléletében, akik földrajzi elképzeléseiket minduntalan rávetítették a drámai szövegek és az ezeken alapuló előadások értelmezésére, miközben ezeket az értelmezéseket visszavezették az Ibsen drámáinak hangulatára, viszonyaira, alakjaira, a skandináv tájra, és az Ibsen-szövegeken keresztül kezdték el jelentéssel feltölteni *észak* fogalmát.⁶⁵

⁵⁹ „A misztikus köd, mely fjordjain átömlik, alakokat ölt és folyton változik, színeken játszik és egyre más; majd közelebb jó, majd távozik, egyszer könnyez, majd átszüremlik rajt a napsugár, most sűrű és komoly, ismét finom és lehellétszerű. Meg a tenger, hullámlásával és morajával, csodás titokszerűségével és változó alakjával, mely egyre a Végtelent, az Alaktalant juttatja eszünkbe. A norvég íróban uralkodik is ez a változó hangulat, alakjai megtestesült kutatók, mindegyik tudni akarja a Mindent és a Semmit” LÁZÁR Béla, *Arany Hídavatása és rokonai*, Fővárosi Lapok, 1889. szeptember 24., 262. sz., 1938.

⁶⁰ *A Kisfaludy-Társaság kiadásai*, Fővárosi Lapok, 1888. december 22., 352. sz., 2592.

⁶¹ SÍPULUSZ, *Észak csillaga, Norvég szomorújáték 2 felvonásban*, Budapesti Hírlap, 1890. március 2., 60. sz., I. Melléklet a *Budapesti Hírlap* 60-ik számához

⁶² „Tudja, én egészen egyszerű kereskedelmi utazó vagyok, s mint ilyenek, nem lehetett reményem arra, hogy egy Ibsen-féle drámába bejussak. Kénytelen voltam örültséget szimulálni, s így sikerült magamat becsempészni. Tudja a norvég drámairodalom...” Uo.-

⁶³ „Ibsennek tudnia kell, hogy az ő skandináv földjei csakugyan oly botor *filiszteusok*-e, milyeneknek ő ábrázolja őket [...] Persze, a mit lehetetlennek, érthetetlennek tartunk, arra rámondhatja: *Hja, Norvégiában az így szokás.*” *Gabler Hedda. Ibsen Henrik új színműve*, Pesti Hírlap, 1890. december 27., 354. sz., 2.

⁶⁴ Lásd WAWN Andrew, *The Vikings and the Victorians. Inventing the Old North in Nineteenth-Century Britain*, Cambridge, D. S. Brewer, 2000; KASSIS Dimitrios, *Representations of the North in Victorian Travel Literature*, Cambridge Scholars Publishing, 2015.

⁶⁵ Hasonló, irodalmi szövegek által megkreált nemzeti/csoport karakterológiára mutat rá T. SZABÓ Levente, *Nálunk még nem halt ki a női szemérem s a férfi hűség: Erdélyiség-képzetek (és regionális történetek)*

Ibsen drámáit illetően a következőkben is ugyanazokat az imagológiai képzeteket, szófordulatokat, kifejezéseket használta a korabeli kritika, amelyeket már a *Nóra* ősbemutatója előtt, illetve közvetlenül utána is megképzett: a drámák szimbolista vonását a „sajátságos északi homály” jellemezte;⁶⁶ az író „a társadalom bűneit kíméletlen sötét színekkel szokta rajzolni”.⁶⁷ Ezeket az északisághoz kötött sztereotípiákat pedig úgy értelmezték, mint amelyek magyarázatként szolgálhattak Ibsen különös lélekrajzaira, szereplőire, témáira – és ezeket pedig elütőnek tartották a magyarországi viszonyoktól.

A magyar–norvég idegenség sztereotípiáját több kritika is hordozta, amit leggyakrabban a mi-ő/ők oppozícióval hangsúlyoztak (Ibsen nevét gyakran a norvég nemzet szinonimájaként használták), és több ízben is amellett érveltek, hogy „Ibsen emberei előttünk idegenek, az ő világuk nekünk túlságosan ködös, sötét”.⁶⁸ Ebből az idézetből kitűnik, hogy az idegenséget főleg a földrajzi elhelyezkedéshez, illetve az ehhez járó időjáráshoz kapcsolták: a köd hideg, sötét kulturális északsztereotípiái is ezekből fakadtak, amelyeket könnyűszerrel alkalmaztak Ibsenre és színműveire is.⁶⁹

A korai recepcióhoz képest 1890 után megnőtt azoknak a sajtótermékeknek, kritikáknak a száma, amelyek már szinte teljes pontossággal azonosították Ibsen származását, szülőföldjét. Korábban ezt gyakorta eltévesztették – svéd íróként emlegették 1876-ban⁷⁰ és 1883-ban,⁷¹ miközben szimultán módon ugyanebben az évben a norvég irodalom megreformálójaként is ismertették,⁷² 1884-ben skandináv íróként,⁷³ míg 1886-ban dán drámaíróként⁷⁴ utaltak személyére az írott források. Amellett határozott álláspontot képviseltek azzal kapcsolatban, hogy Norvégia és a norvég nemzet milyen jellemzőkkel rendelkezett:

Sehol nincs nagyobb magányosság a lelkekben, mint Norvégiában: a norvég, akit éghajlata és a sanyarú élete magamagára utal, maga-magában, aggódó, tőprengő lelke mélyen küzd

a 19. század közepén. (Előadás a 19. századi irodalomtörténet kutatóinak „Vetésforgó” című tanácskozásán 2004. november 12-én Szegeden.) <http://szabol.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=8&p=2237#top> (utolsó megtekintés: 2018. június 22.)

⁶⁶ GÁL Kelemen, *Tolsztoj gróf boldogságtana*, Keresztény Magvető, 1894. május–június, 3. füzet, 134.

⁶⁷ DR. SZABÓ Aladár, *Tárcza. Egyesületünk programja*, Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1893. február 16., 7. sz., 103.

⁶⁸ IVÁNYI Jenő, *Juanna királynő*, Fővárosi Lapok, 1893. május 16., 134. sz., 2047.

⁶⁹ Érdekes, hogy Ibsen előtt, a fővárosi közönség megismerkedett Bjørnstjerne Bjørnson nagysikerű drámájával, a *Csóddel*, amelyet azonban az Ibsen-drámák hódítása után, az északiság képzetébe nem emel bele – legalábbis nem Ibsennel egy kontextusban. Vö.: PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR, *i. m.*, 344.

⁷⁰ „*Nordische Heerfahrt* című svéd tragédia Ibsen Henrikttől” *Svéd tragédia*, Fővárosi Lapok, 1876. november 1., 251. sz., 1181.

⁷¹ „Bjørnstjerne Bjørnson és Ibsen svéd írókról” *Király sem veti meg a reklámot*, Budapesti Hírlap, 1883. június 6., 155. sz., 6.

⁷² Magyar Lexikon, Bp., Wilckens és Waidl Kiadóhivatal, 1883, 13. köt., 15.

⁷³ *Dráma a leánynevelésről*, Fővárosi Lapok, 1884. március 26., 73. sz., 480.

⁷⁴ *Külföldi hírek*, Fővárosi Lapok, 1886. november 30., 331. sz., 2421.

ki ködös ideáljait és életcélját. [...] Soha sincs a norvég darabokban valami napfényes, derűs kibontakozás! Az eredmény, a végakkord itt mindig az, hogy: emberek meg akarták érteni egymást és nem tudják, nem tudnak a közöttük levő ködön átpillantani – hát magukba térnek vissza, vagy a... halálba, amely még a legmélyeségebb neme a magányosságnak.⁷⁵

Az idézett szövegrészlet patetikusan megfogalmazott, és kissé mesebeli világgént látatta a norvégoakat, akik eszerint kivétel nélkül úgy viselkedtek, mint az Ibsen-drámák hősei, ezáltal hitetve el az olvasókkal és nézőkkel, hogy Norvégiában olyan emberek éltek, akik számára teljesen mindennapi a magányosság érzete, a megérthetlenség problémája, a boldogság nélküli élet túlélése. A déli-északi népek oppozíciójára is számos esetben utaltak: különböző kritikák és sajtótermékek tértek ki arra, hogy míg a déli emberek képesek társas kapcsolatokban érzéki és gyengéd viszonyt fenntartani, addig az északiaknál ez teljesen másképp működik, mert „nem tudják, hogyan fejezzék ki érzelmeiket”.⁷⁶ Az északi és déli irodalmak szembeállításával mellett a korabeli kritika alapvetően nemzeti karakterológiába írta bele, és Ibsenre jellemzőnek vélte az erős önanalízist, és ennek önpusztító jellegét hangsúlyozta.

Férfi és nő hogy érthetné meg itt egymást? És vajon például az Ibsen-tragédiák nagy része nem-e férfi és nő egymásnak meg nem értésén alapszik? A tiszta szenvedélydrámát, azt hiszem, itt nem is ismerik! A nőnél a reakció: a férfiaskodó, emancipációt követelő függetlenkedés; ha már mint nő nem tud megállni a férfi mellett, legalább vetélytársává lesz. Igen helyesen mondták, hogy Norvégiában a társadalmi érzés rendkívül erős, de a családi érzés úgyszólván ismeretlen. Csókolódzás, családi gyöngédség, ismeretlen fogalmak ezek.⁷⁷

A fenti szövegrészlet értelmében a norvégiai helyzet nagymértékben elütött a normalitástól, mert az ott élők sem empátiát, sem szenvedélyt nem ismertek, illetve „a nő” magatartása is teljesen másként értelmezhetőnek tűnt, mint amellyel a korabeli Magyarországon találkozni lehetett. Állítása szerint a társadalmi intézmények problematikussága, „a nő” helyzete a társadalomban (és főleg a házasságban) mind lehetségesek voltak a messzi országban, ahol még „tiszta szenvedélydrámát” sem ismertek, ahol a nő emancipációért küzdött, ahonnan a családi érzés hiányzott.

Az északiság mellett újfajta motívumvilágot is használtak a recepció során a norvégiai világ idegenségének az érzékeltetésére: az *Eddák* általi mitologikus világot. Ennek érdekessége abban rejlik, hogy a mitológiát és a színműveket a reális világ bemutatására, főleg tájleírásokra, illetve a norvég nők ábrázolására használták fel. A táj és a fjordok leírása („ködös a homályos fjord elvesző messzesége, mint az *Edda* borús izlandi legendáinak vagy a Nórak és Hedda Gablerek lelkének a háttere”)⁷⁸ azt érzékelteti,

⁷⁵ PEKÁR Gyula, *Az éjjeli nap országából* (V.), Pesti Napló, 1895. augusztus 10., 217. sz., 4.

⁷⁶ „Épp így fél a norvég szerelemben az asszonytól, aki a másik veszedelme az emberi életnek (...) Nincs meg itt a déli fajoknak az az egyensúlya, amelyben a férfi és nő között az állandó közelség mellett valami általános gyöngédség szelidíti meg az ember mélyén rejtőző állatot” PEKÁR Gyula, *Az éjjeli nap országából* (IV.), Pesti Napló, 1895. augusztus 7., 214. sz., 3.

⁷⁷ Uo., 4.

⁷⁸ PEKÁR Gyula, *Krisztiánia*, Pesti Napló, 1895. október 6., 274. sz., 1.

hogy a könyvekből ismert északi mitológiára és az Ibsen-drámák hőseire ugyanolyan mértékben lehetett hivatkozni, mivel minden olvasó számára egyértelmű volt, hogy milyen például a (szinte már köznevesült) Nórák és Hedda Gablerlek lelke.

Reprezentatív az a cikk, amelyben a norvég nők hidegségéről kapott a magyar olvasó részletes leírást: a szerző a más nőkhöz szokott úriembereket óva intette attól, hogy megpróbálkozzanak egy norvég nő meghódításával, tudniillik, ezeket a nőket „walkyr-páncél védte” a vágyaktól dúlt férfiak ostromával szemben, és „Gabler Hedda lelkük mindörökre bevehetetlen, megfoghatatlan marad”.⁷⁹ A norvég nők azonosítása Nórával és Hedda Gablerrel érzékeltette a valóság-fikció keveredését, illetve azt, ahogyan a norvég nőket a már olvasott/látott drámák alapján feleltették meg egy-egy reprezentatív Ibsen-hősnek. A nők ibseni alakokkal való azonosítása megbélyegző meghatározásképpen is működött.

Pekár Gyula olyan képet rajzolt a magyar olvasók előtt norvégiai utazását illetően, amely úgy mutatta be az országot, mintha Ibsen szülőföldje teljes mértékben az élő északi mitológia színhelye lett volna. A *Pesti Napló*ban megjelent tárcájának címe alapján is érzékeltette ezt a benyomását, hiszen Ibsent vikingként, hódítóként nevezte meg – a királystatus pedig az abszolút nemzetközi hírnévre is utalhatott. Pekár értelmezése szerint éppen amiatt tudott Ibsen ennyire külön női lelkeket (norvégnak megfelelő, magyar szemnek ismeretlen) megfesteni a drámákban, mert semmilyen érzékiség, szenvedély nem vonta el a figyelmét, illetve mert Norvégiában a hideg időviszonyok miatt „a nők elfedik testüket”, és így csak „lelküket mutatják meg walkyr-szemeiken keresztül”.⁸⁰ Norvégiát tehát nemcsak az ibseni figurák, hanem az ibseni idő,⁸¹ hangulat és felfogás is jellemezte – amely az ország meglehetősen szélsőséges, leegyszerűsítő bemutatásaként volt értelmezhető, miközben a norvég embereket az ibseni drámák hősein keresztül jellemezték, tematikáján keresztül pedig az országot, és az északi kultúrát magyarázták.

Az Ibsennel szemben felállított elvárásrendszer sztereotip vonásait azok a tárcák, leírások és interjúk tematizálták, amelyekben megfogalmazódott, hogy a személyes találkozás a norvég szerzővel nem olyan volt, mint amilyenre számítottak a magyar tudósítók, hiszen nem egy mogorva, hideg, lenéző íróval találkoztak, hanem egy

⁷⁹ „Ha át is ölelnétek e Walkyr-szép testeket, a fellegvár: a Hedda Gablerlek lelke bevehetetlen marad: – megfoghatatlan” PEKÁR Gyula, *Az éjjeli nap országából (VIII)*, Pesti Napló, 1895. szeptember 20., 258. sz., 2.

⁸⁰ „Itt nem jár a norvég asszony ingerlő csupasz vállakkal és keblekkel, mint az olasz vagy a spanyol leányok: a költő nem eshetett egészen az asszony érzéki rabjává. [...] Édes istenem, itt a nők a klíma folytán magas ruhát viselnek, a költő szeme nem vakul bele a fehér női kebel káprázatába, természetes, hogy feljebb pillant a lélek az ideál felé” PEKÁR Gyula, *A koronátlan wiking-királynál*, Pesti Napló, 1895. október 20., 288. sz., 2.

⁸¹ „Egy ily ibseni napon, Ibsentől jövet hagyom el, az ország legnagyobb géniuszának az utolsó benyomásával, a Nordkap birodalmát. [...] hullámanak a szemem előtt az Ibsen géniuszának a megmagyarázhatatlan, nyugtalanító leányai: a Nórák, az ijesztő férfias Hedda Gablerlek, a Petrák, West Rebekák és Wangel Hildák. Ők kísérnek el, az ő kék walkyr-szemüknek a pillantását érzem magamon” Uo., 4.

kedves, hétköznapi emberrel, akinek sajátos világlátása volt. Az idegenség érzete és az idealizálás kényszere kettős módon határozta meg azt, ahogyan a színművekhez viszonyult a kritika: miközben exotikusnak és távolinak minősítette, folyamatosan utalt arra, hogy mennyire nem ismerhető, idegen világot és embereket ábrázolnak az Ibsen-drámák. Ezek különbségét főleg azokkal a sztereotípiákkal magyarázták, amelyek északról és az északiság milyenségéről szóltak, tehát Ibsen és drámái a misztikus Skandinávia értelmezésének alapvető műveivé váltak, a színművek által kezdtek Skandinávia képét újraértelmezni. A magyar recepció számára – főleg 1890-es évek előtt nagyon gyakran, utána ritkábban – problémás volt a norvég/dán/svéd nemzetek megkülönböztetése, és ennek a bizonytalanságnak a lenyomata Ibsen származását illetően szembetűnő – az észak ismeretlensége a magyarok előtt ebben a vonatkozásban is megmutatkozott.

2. 3. A budapesti látogatás mint fordulópont – a meghökkentő vendégszeretet

Ibsen látogatása rendkívül fontos esemény volt, hiszen a frissen felfedezett norvég író ennek köszönhetően a magyar közönség nemcsak tárcákból, külföldi leírások és arcképek alapján, hanem a budapesti utazás alkalmával akár személyesen is megismerhette.⁸² Ennek a látogatásnak érdekes programja és menete volt, mivel nem előre megtervezett eseményről beszélhetünk. Ibsen jövetele hirtelen döntésként értelmezendő, a Bécsben tartózkodó író tisztelettel meghívták Budapestre.⁸³ Az Ibsennel foglalkozó szakirodalom csupán elvétve említi e látogatás jelentőségét, programját, körülményeit.⁸⁴

A látogatás kapcsán felmerülő első kérdés, hogy mi lehetett az oka a norvég író 1891. április 19-i Budapestre utazásának. A *Pesti Hírlap* április 8-i cikke említett tett arról, hogy Ibsen az egyik drámájának a bemutatóját fogja megtekinteni a Bécsi Népszínházban, és ez alkalomból „tervben van, hogy a Nemzeti Színház intendánsa, Zichy Géza gróf hozzánk is meghívja az ismert norvég drámaíró. A Nemzeti Színház Nórát vagy a *Társadalom támaszait* adná elő a szerző tiszteletére.”⁸⁵ Az idézett szövegrészlet is kitért arra, hogy Ibsen látogatását gróf Zichy Géza intézkedéseinek

⁸² „A kitűnő norvég író, aki az utóbbi napokban fővárosunk vendége volt, immár hatvankét éves, de nevét csak alig egy pár esztendeje kapta szárnyára a hír” Dr. LÁZÁR Béla, *Ibsen Henrik*, Vasárnapi Ujság, 1891. április 26., 17. sz., 265.

⁸³ Ibsen látogatásával kapcsolatban elengedhetetlen megemlíteni a Liszt Ferenc magyarországi látogatásának szenzációs és monumentális voltát: azok a sémák, amelyek a norvég szerző megvendéglésekor felmerülnek, mind bejáratott megoldások voltak, már az 1846-os évektől kezdve. Vö. SZIKLAVÁRI Károly, *Liszt Ferenc jelenleg ismert tartózkodásai Magyarországon és Erdély, valamint Horvátország területén 1846 folyamán [egyetlen további kiegészítéssel], áttekintő összegzés = DÖMÖTÖR Zsuzsa – KOVÁCS Mária – MONA Ilona – SZIKLAVÁRI Károly, Liszt Ferenc utazásai a reformkori Magyarországon*, Bp., Eötvös József Könyvkiadó, 2015, 113–209.

⁸⁴ Vö.: RUBINYI, *i. m.*, 98.; DÁNIEL Anna, *Ibsen*, Bp., Gondolat, 1966 (Irodalomtörténeti Kiskönyvtár 30.), 17; ENYEDI, *i. m.*, 16–17.

⁸⁵ (*Ibsen Budapestben*), *Pesti Hírlap*, 1891. április 8., 96. sz., 4.

köszönhette a magyar közönség,⁸⁶ de ezt a sajtótermékek által fenntartott állítást cáfolta Lázár Béla naplószerű, vidám históriás kötetében, ahol azt állította, hogy a színház részéről Paulay Ede volt az, aki szorgalmazta Ibsen látogatását, és nem az intendáns Zichy.⁸⁷ Gerő Ödön kapcsán úgyszintén az olvasható Szinnyei *Magyar Írók* kötetének hasábjain, hogy ő volt az a személy, akinek meghívására Ibsen Magyarországra utazott.⁸⁸ A meghívó személy kiléte tehát sokkal kérdésesebb, mint amilyennek első ránézésre tűnik. Annyi azonban kikövetkeztethető, hogy a Nemzeti Színház (Paulay és Zichy), az Ibsent közvetlenül is ismerő írók, illetve a magyarországi tisztelők köre együttesen játszottak közre abban, hogy a norvég szerzőt meghívják, és megfelelő fogadtatásban részesítsék. Nem lehet válaszolni a kérdésre, hogy melyik személy játszott nagyobb szerepet ennek az eseménynek a létrehozásában, hiszen minden jel szerint a fogadtatást együttesen, rövid idő alatt szervezték meg az Ibsen-tisztelők.

Ibsen jövetelének híre futótűzként terjedt, és fogadására művészi és írói körök közösen tették meg az előkészületeket⁸⁹ – meglehetősen gyorsan, ugyanis míg az április 18-i sajtótermékekben még úgy szerepelt, hogy éppen megérkezésének napján adják elő az író tiszteletére a *Nórát*, addig 19-ére már világossá vált, hogy ezt majd csak 20-án este fogják színre vinni. Ibsen fogadásának menete nem azért különleges, mert merőben új sémákat vagy gesztusokat váltott ki a korabeli eseményszervezőktől, hanem azért, mert a korábbi, illetve külföldi minták alapján úgy fogadták a Magyarországon szinte csak két éve megismert norvég szerzőt (akinek magyar nyelven először csak 1889-től kezdődően nézhették meg drámáját), mintha régi ismerőst, hazáját elhagyott magyart vagy híres színészt láttak volna benne. Hogy Ibsent a „magyar nemzet iránti barátság”,⁹⁰ népszerűsítési érdekeltségek,⁹¹ vagy csupán az egyszerű kíváncsiság hozta-e Budapestre,⁹² nehezen megválaszolható kérdés. A programból kitűnik, hogy a látogatás egyáltalán nem volt politika- és ideológiamentes, és budapesti tartózkodásának ideje alatt Ibsent nemcsak a rajongói övezték tisztelettel, hanem korábbi ellenzői is szinte ugyanolyan hódolattal vették körül. A budapesti sajtótermékek ugyanazt a meglepettséget tükrözték az író külsejével, jellemével kapcsolatban, mint amit a korábbi cikkek, különböző interjúk és tárcák keretében megfogalmaztak.⁹³ A norvég szerző ismerőssé

⁸⁶ *Ibsen Budapesten*, Vasárnapi Ujság, 1891. április 26., 17. sz., 277; (*Ibsen Budapesten*), Pesti Hírlap, 1891. április 18., 106. sz., 3.; (*Ibsen Budapesten*), Budapesti Hírlap, 1891. április 18., 106. szám, 3.

⁸⁷ LÁZÁR Béla, *Írók és művészek között*, Bp., Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1918, 22.

⁸⁸ SZINNYEI József, *Magyar Írók Élete és Munkái*, III. kötet, Bp., Hornyánszky Viktor Könyvkereskedés, 1894, 1185.

⁸⁹ (*Ibsen Budapesten*), Pesti Hírlap, 1891. április 18, 106. sz., 3.

⁹⁰ *Hazai és külföldi események*, Néptanítók Lapja, 1891. április 25., 33. sz., 292.

⁹¹ „A főváros nagyhírű vendége látogatásokra szentelte a mai délelőttöt. Sorra járta a lapok szerkesztőségeit, megköszönni a sajtó rokonszenvét” (*Ibsen Henrik*), Budapesti Hírlap, 1891. április 24., 112. sz., 7.

⁹² „Ibsen beszélte, hogy régóta szeretne volna Magyarországot látni s még akkor is eljött volna ide, ha nem kap Zichy Géza gróftól oly szíves meghívást” (*Ibsen Henrik*), Budapesti Hírlap, 1891. április 20., 108. sz., 3.

⁹³ Uo.

vált a magyarok számára, mivel megképződött vele szemben egy olyan új Ibsen-kép, amely sem a fametszeteken, sem drámáiban nem volt utolérhető: az öreg, tekintélyes, kedves író, aki nagyon szeret Magyarországon lenni. Az a magatartás, amellyel az író körülvették, sokkal inkább jellemezte a magyar hozzáállást és azt, ahogyan a korabeliek önmagukról, illetve a nemzetről, nemzetiségekről gondolkodtak: „[Ibsen] lerándult Budapestre, tisztelői hívására, hogy megnézze a különös nemzetet, amely itt lakik, semmi európai nyelvel rokon nyelven nem beszél, hanem egy anyagában épp úgy, mint formájában teljesen más; mely nemzet mindazáltal részese az európai civilizációnak, benne van e műveltség közösségében, a művészetnek ugyanazon isteneit imádja és jár a tudásnak ugyanazon ösvényein.”⁹⁴

Az idézett szövegrészlet legitimé tette a magyar nemzet helyét az európai kulturális világban, és rámutatott arra, hogy nyelvi, számbeli különbözősége ellenére is meg tudott maradni ebben. Ennek a hozzáállásnak az ellentmondásossága pedig épp abban állt, hogy Ibsent legfőképp erkölcsromboló drámáiért nem kedvelte a magyar kritika, illetve amiatt, mert folyamatosan idegennek, megérthetetlennek magyarázta. A látogatást a pozitív véleménynyilvánítás jellemezte: „Ibsen pedig elmondhatja ró-lunk hazájabelieinek, hogy vendége volt egy népnek, amelynél van számban nagyobb akármennyi, de nem fogékonyabb nálánál az iránt, ami szép és nemes és nem hálásabb az iránt, aki szívével közeledik hozzája, a számban legnagyobb sem.”⁹⁵

A látogatással kapcsolatos események sorozata is ezt a benyomást erősítette: az Ibsenhez való magyar viszonyulás éppen amiatt volt furcsa még az író számára is, mert ő maga sem volt hozzászokva ahhoz, hogy ennyire szeressék, és hódolattal forduljanak hozzá, mert ekkor még saját hazájában sem ünnepelték a magyarországihoz hasonló módon.

A *Nóra* bemutatása szinte csak ürügyként szolgált arra, hogy Ibsent látni lehessen: a figyelem középpontját az író képviselte, a színház és a közönség együttesen mutatta be hódolatát Ibsennek.⁹⁶ Az, hogy már az utcán is megéljenezték, és a színházban, miután észrevették alakját „előbb elvétve, majd sűrűbben hangzott föl az éljenzés és taps, míg végre a hosszantartó ováció arra készítette Ibsent, hogy a páholyból intsen köszönetét,”⁹⁷ érzékeltette, hogy az író személyéhez való viszonyulás nem egyezett meg a drámák (előzetes) magyarországi fogadtatásával. Az a három-négy ismert, Magyarországon bemutatott dráma (*Nóra*, *A társadalom támaszai*, *Kísértetek*, *A népgyűlölő*) beleszólt a különböző korabeli társadalmi problémákba, de zajos hatást vagy sok színrevitelt a színművek nem értek meg (a közönséget nem ezek előadásából tartották meg a társulatok).⁹⁸ Ibsent ismerni kellett, de a magyar közönség szeretetét főleg a *népszerű író* és nem a *drámaíró* váltotta ki. A világszerte híres, nemzetközi író

⁹⁴ *Ibsen*, Budapesti Hírlap, 1891. április 21., 109. sz., 1.

⁹⁵ Uo., 2.

⁹⁶ *Ibsen a nemzeti színházban*, Budapesti Hírlap, 1891. április 21., 109. sz., 4.

⁹⁷ *Ibsen a nemzeti színházban*, Pesti Hírlap, 1891. április 21., 109. sz., 4.

⁹⁸ Vö.: STAUD, *i. m.*; ENYEDI, *i. m.*

a magyarok vindikatív, igazoló nacionalizmusát⁹⁹ erősítette meg, amellyel a magyarok bebizonyíthatták, hogy Magyarország felzárkózott a nyugat-európai mércéhez.

Figyelemre méltó az április 21-i vacsora egy-egy fontosabb részlete is, amelyhez elsősorban a *Pesti Hírlap* tudósítása szolgált alapul.¹⁰⁰ Az Ibsen számára rendezett keddi „estélynek erősen politikai jellege volt, már ti. azért, hogy a jelenlevők nagyobb része a politikai világ kitűnőségeiből került ki”.¹⁰¹ Az író Ábrányi Kornél, (országgyűlési képviselő, aki ugyanakkor a *Pesti Napló* szerkesztője is volt) vezette körbe, és német nyelven mutatta be neki a társaság tagjait. Ezután Ibsen, az asztalfőn ülve, gróf Bethlen András miniszter és Pulszky Ferenc között hallgatta az első köszöntőt, amelyet gróf Apponyi Albert mondott. A *Pesti Hírlap* olvasói arról is értesültek, hogy az irodalomkedvelő gróf Bethlen András földművelési miniszter is végignézte előző este a *Nórát* a Nemzeti Színházban (a sajtó emellett még a bankett étlapját is közölte).

A köszöntőkkel kapcsolatban fontos megemlíteni azt is, hogy ki, milyen nyelven és mit mondott: Apponyi Albert magyarul kezdte a köszöntőt (ebből a megnyilvánulásból látszik, hogy kiknek és kiről szólt ez az est), majd „a költő kedvéért szép és korrekt német nyelven folytatta”. Apponyi elsőként adott hangot felismerésének: Ibsen olyan ország írója, amely szintén dualizmusban él egy másik országgal. Ez a politikai párhuzam geopolitikailag értelmezte és egy másik értelemben etnicizálta a norvég szerzőt (lásd az északiassággal kapcsolatos imagológiai jellegű alfejezetben). Apponyi azzal folytatta, hogy Ibsen a magyarul bemutatott *Nórából* kiérezhette, hogy a „magyar nép szíve hogyan dobog, ha nem is érti a magyar nyelvet”. Ezt a Nemzeti Színháznak való köszönetnyilvánítás és a kultúraterjesztő gesztusra való utalás követte. Végül Apponyi kijelentette, hogy sem ő, sem a nemzet nem törődik azzal, milyen kritikák fogalmazódtak meg Ibsen körül, mert a magyarok meglátták benne az európai költőt, és ezt a tehetséget éltetik benne. A köszöntőt taps és éljenzés követte, majd Ibsen meghatódva pár szóban elmondta, hogy a budapesti látogatás meseszerűnek tűnik föl előtte. Miután ismét taps és éljenzés tört ki, az estély folytatódott: Bartók Lajos felköszöntötte Bethlen András grófot; Kenedi Géza megdicsérte Apponyi grófot, mert mindig odafigyel a kultúra legszebb mozgalmaira; és aki Ibsennek akart mondani valamit, az a későbbiekben németül, norvégul, esetleg franciául folytatta a beszélgetést. A hasonló megnyilvánulások éppen azt érzékeltetik, hogy mennyire inkább a magyarokról, pontosabban egyfajta vindikatív imaginárius, erősen átpolitizált etnikai önképről, mint Ibsenről és munkásságáról szóltak a látogatása alatti programok.

⁹⁹ Vö. DÁVIDHÁZI Péter, „Az Űrnak útait az emberek előtt igazgatni”: A Bessenyei fivérek és a vindicatio szerephagyományja = Uő, *Per passivam resistentiam: Változatok hatalom és írás témájára*, Bp., Argumentum, 1998, 85–101; DÁVIDHÁZI Péter, *A magyar irodalomtudomány Beöthy Kis-tükrében = Mesterek, tanítványok: Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére*, szerk. SZAJBÉLY Mihály, Bp., Magvető, 1999, 523–540.

¹⁰⁰ *Ibsen Budapesten*, *Pesti Hírlap*, 1891. április 22, 110. sz., 5.

¹⁰¹ Uo.

A *Budapesti Hírlap* tudósítása,¹⁰² az Apponyi-beszéd tárgyát illetően csak részben tért el az előbb bemutatottétól.¹⁰³ Apponyi Ibsent Magyarország barátjának nevezte, aki szerinte a *Nóra* megnézésével teljesen megismerte a magyarokat: ez a cikk a beszéd tárgyát illetően is túlpolitizált írás. Az eltérő sajtótermékek különbözősége épp arra világít rá, hogy a norvég íróban főként csak a népszerűsége miatt akartak jó benyomást kelteni: potenciális esélyt láttak abban, hogy az ország hírnevét terjessze.

Ibsen „magyarosításának”, kulturális kisajátításának gyakorlata bámulatos méreteket öltött, és ezt legfőképp a Petőfi-szobor megtekintésével kapcsolatos cikkek stiláris különbözősége nyomatékosította. A *Pesti Hírlap* túlzóan részletes leírása transzcendens élményként láttatta a Petőfi-szobor meglátogatását,¹⁰⁴ míg a *Vasárnapi Ujság* teljesen más viszonyulást érzékeltetett az író részéről.¹⁰⁵ A leírások alapján különböző, de nem eltérő Ibsen-képek alakulhattak ki az olvasókban, akik a látogatás ideje alatt folyamatosan belátást nyerhettek Ibsen programjába, amely a magyar etnikai identitás bemutatását helyezte előtérbe. Ebben a vindikatív szemléletben a külföldi író minden pozitív visszajelzését kultikus öröm és tisztelet övezte, például ekkor idézték fel rajongva, hogy már fiatalon is buzdította, elismerte és csodálta ezt a nemzetet (a folyóiratok több ízben is kitértek arra, hogy Ibsen legfőképp az 1848-as szabadságharcral kapcsolatos tárgyakra volt kíváncsi a múzeumban).

Henrik Ibsen maga is rájátszott erre az átpolitizált és erősen etnicizált, vindikatív önszemléletre: utolsó előtti napján felkereste a szerkesztőségeket, és megköszönte azt, hogy őt a magyarok ennyire szívesen látták, miközben elragadtatással beszélt a nemzet vendégszeretetéről, ezáltal erősítve rá a további gördülékeny kapcsolatra a magyar sajtó és személye/drámái között.

Budapesti látogatása alatt Ibsen betekintést nyert Apponyi szerint a „magyar színeszet összképére”, hiszen látott három híres színművet, a „nemzet legkiválóbb” előadóival (*Nórában* P. Márkus Emiliát, *Elektrában* Jászai Marit, *A piros bugyellárisban* Blaha Lujzát), és hazatértekor a főszerepeket játszó művésznők arcképét is magával vitte.¹⁰⁶ Noha a látogatásnak komoly következményei voltak az Ibsen-drámák további magyar recepciójában, az ellenszenv és a fenntartások megszelídítésében, maga a látogatás egyfajta nemzetközi modern diplomáciai propagandaeseménnyé vált, és ilyenként izgalmasan mutatja a nemzeti önképpel kapcsolatos, az egész századon

¹⁰² (*Ibsen Budapesten*), *Budapesti Hírlap*, 1891. április 22., 110. sz., 6.

¹⁰³ „Az általános kultúrában elmaradtunk egy darabig, mert más nemzetek kultúráját nyögtük. De az utóbbi időben nagyot haladtunk. Példa rá, hogy Ibsen, a legmodernebb irodalmi élet egyik kiváló tagja, hozzánk jutott, szelleme interpretációra talált nálunk” Uo.

¹⁰⁴ „Mikor a szobor elé érkezett az ősz költő, levette kalapját és sokáig szemlélte mély meghatottsággal a szobrot. És halkán, alig hallhatólag rebegte ezt a pár szót: – Te istenhez hasonló ember!” *Ibsen Budapesten*, *Pesti Hírlap*, 1891. április 23., 111. sz., 8.

¹⁰⁵ „Megnézte Petőfi szobrát is, s kalapját levéve mondá: »valóban nagy lángész volt.«” *Ibsen Budapesten*, *Vasárnapi Ujság*, 1891. április 26., 17. sz., 277.

¹⁰⁶ (*Ibsen Henrik elutazása*), *Pesti Hírlap*, 1891. április 25., 113. sz., 8.

áthúzódó vindikatív beállítódásnak a századvégi helyzetét és azt, hogy ez miként teremtetett irodalom- és kultúrpolitikai közeget egy provokatív modern szerző magyar befogadásában. Ezért van az, hogy a látogatást követően Ibsent nemzetközi etalonként emlegették, aki az európaiságot jelentette a magyarok számára.¹⁰⁷

Ibsen pedig a felejtethetetlen élményt nem feledve, eleget tett annak az elvárásnak, amelyet a korabeli magyarok felállítottak vele szemben, és ahol tehetett, mindig kifejezést adott Magyarország iránti rokonszenvének a kinyilvánítására. Amikor a Bécsbe visszatérő drámaíró megkérdezték, hogy milyen volt a budapesti útja, „a költő erre azt válaszolta, hogy azt el nem mondhatja, mennyire elragadta őt a magyar főváros; nem talál szavakat, hogy azt az előkelő szellemet eléggé magasztalja, mely a budapesti társadalmat eltölti”.¹⁰⁸ Ibsen a későbbiekben táviratot is küldött Magyarországra, amelyben üdvözölte „első költői szerelme földjét”¹⁰⁹ (utalva arra, hogy ő már fiatalkorában írt a magyar nemzet buzdítására egy költeményt), bizonyosságát adva annak, hogy valóban nagy élmény volt számára is a budapesti látogatás. Ibsen magyar fogadtatásáról a sajtó úgy nyilatkozott, mint amely példamutató külföld számára is, hiszen „hasonló ünnepeltetésben” semmilyen más nemzet nem részesítette 1891 áprilisa előtt¹¹⁰ – és a korabeli köztudatban ez nagy fontossággal bírt, hiszen épp azt bizonyította, hogy a magyarok mennyire elfogadók. Egy korabeli német útirajzban a „magyar fajról” azt írták, hogy sovinsizta, és ennek a kijelentésnek a cáfolására éppen az Ibsen-látogatást hozta fel ellenpéldaként a *Fővárosi Lapok* cikkének szerzője: „Hiszen ha valóban sovinsizták lennénk, akkor azt mondtunk volna, hogy helyes, udvariasan kell fogadni ezt a tehetséges embert, hadd érezze jól magát nálunk, — de ezzel vége. Mi azonban nekigyürkőztünk és fölemeltük őt egyesült erővel a mennyek felé. Meg akartuk mutatni a külföldnek, hogy ez idegen talentum előtt valamennyien a földhöz vágjuk magunkat, mert érezzük, hogy kicsinyek vagyunk és — fogékonyak a külföldi kultúra iránt.”¹¹¹

¹⁰⁷ „Hazájában s a németek közt, kiknél évek óta lakik, mérges kritikának s ellenségeskedésnek gyakran volt kitéve; most esetleg lerándult hozzánk, hol bizony kevesen vannak, kik tudják, hogy Ibsen már 1849-ben fennkölt ódával üdvözölte szabadságharcunkat s itt most azt találta, hogy az egész közönség méltatni tudja lángeszét, s csakugyan elemi erővel kitörő lelkesedéssel fogadta a Nemzeti Színházban, s írók és politikusok sőt miniszterek is, kik különben a szépirodalommal foglalkozni nem érnek rá, őt úgy tisztelik meg, amint őt sem hazája sem Németország soha nem üdvözölte. [...] Említette, hogy a norvégok sem a legkellemesebb dualizmusban élnek szomszédjaikkal s csak a magasabb kultúra és szabad intézményeik révén érdemelték ki a külföld elismerését. [...] Benső barátot nyertünk benne s ez többet használ nekünk, mint amennyit Prága és Bukarest ellenségeskedése árthat” PULSZKY Ferenc, *Ibsen és a Nyugot*, Pesti Hírlap, 1891. április 23, 111. sz., 1.

¹⁰⁸ *Ibsen rólunk*, Pesti Hírlap, 1891. április 26, 114. sz., 9.

¹⁰⁹ *Ibsen Magyarországról*, Budapesti Hírlap, 1891. augusztus 3., 211. sz., 5; *Ibsen üdvözléte*, Pesti Hírlap, 1891. augusztus 2., 210. sz., 7.

¹¹⁰ De például az Oslóban (Krisztiániában) Ibsen tiszteletére bemutatott *Kísértetek* fogadtatásában is kiemelték, hogy a telt házas előadást nem várt ujjongás követte: „A közönség rendkívül zajos ovációkban részesítette a szerzőt és a művészeket. *Csak Budapesten részesült Ibsen hasonló ünnepeltetésben*” (*Ibsen tiszteletére*), Pesti Hírlap, 1891. szeptember 24, 262. sz., 5.

¹¹¹ *Egy régi nóta*, Fővárosi Lapok, 1893. július 19., 197. sz., 1587–1588.

Az idézett szövegrészlet Ibsent és a (nyugati, külföldi) kultúrát egyként kezelte, azonosította: azzal igazolták a magyar nemzet elfogadó megnyilvánulásait és magatartását a külföldiekkel szemben, hogy teljes mértékben kielégítették a norvég szerző óhajait budapesti tartózkodása idején.

A látogatás lenyomata későbbi kritikákon is megéreződött, ugyanis a későbbiekben mérséklődtek az író személye, illetve alkotásai ellen intézett támadások. Az a gesztus, hogy Ibsen eljött Budapestre, és megnézte a *Nórát*, a korabeliek számára egyben azt is jelentette, hogy Magyarország benne volt az európai kulturális világban, és ezt főleg a drámaíró jelenlétéhez kapcsolták. A látogatás politikai jellegének ambivalenciája elhalványította az *erkölcsromboló, idegen, különöc* minősítések jelentésbeli tartalmát az Ibsen-drámákra nézve, hiszen a látogatás alatt mindenki ünnepelte a norvég szerzőt, és fennhangon kijelentették, hogy „Ibsent szeretni kell minden magyar embernek, hiszen Ibsen is szereti a magyarokat”.¹¹² Ezzel kapcsolatban pedig beszédes, hogy *A magyarokhoz* című verset, amelyet Ibsen még az 1848–49-es szabadságharc idején írt, támpontként, előzményként használták fel ennek a kapcsolatnak az alátámasztására.¹¹³ Ibsen budapesti látogatása felülírta drámáinak a fogadtatását: amíg a drámákat illetően a megosztottság, ambivalencia, vitatottság vagy a teljes közömbösség vette körbe, addig a szerző iránt a legnagyobb hódolattal viseltettek, és ez a későbbiekben visszahatott az életmű befogadására is.

3. Miért fontos a korai magyar Ibsen-recepció?

A norvég író korai magyar befogadástörténete egyszerre jelentős irodalomtörténeti és komparatiztikai kérdés, hiszen formabontó volt a maga nemében, és olyan új viszonyulási mintákat hozott létre, amelyek által a norvég író a magyar kritika önmaga számára szelídítette meg, saját helyi és történeti logikájába ágyazta bele. A kezdeti korszak emellett megmutatja a magyar irodalmi modernség és modernizmusok korai kanonizációjának transznacionális mintáit, és árnyaltan nyújt bepillantást abba, hogy a magyar világirodalmi kánon mennyire hamar (az Ibsent ellenző kritika elhalkulásával) és milyen típusú helyi irodalmi és társadalmi logikák révén fogadta el a norvég drámaíró (és műveit).

Henrik Ibsent és drámáit a sajtótermékek gyakran például Zola, Turgenyev vagy Hauptmann kontextusában, társaságában említették meg, és ebben az az izgalmas, hogy Ibsen recepciója és kanonizációja nem sajtóságosként, egyediként értelmezendő, hanem ezek kontextusában. Zola magyar befogadástörténete szinte ugyanazokat

¹¹² Ibsen már fiatal korában is hangot adott a magyarok iránti tiszteletének, szeretetének. Ennek nemzeti vonatkozásával kapcsolatban lásd Joep LEERSSEN, *Viral nationalism: romantic intellectuals on the move in nineteenth-century Europe*, *Nations and Nationalism* 17(2011), 2. sz., 257–271.

¹¹³ „Ibsennek *A magyarokhoz* 1849-ben írt verse, mely most gyakori emlegetés tárgya volt, a költő fiatalkori művei közé tartozik, melyet a magyar szabadságharc leveretésének hírére írt” *Ibsen Budapesten*, *Vasárnapi Ujság*, 1891. április 26., 17. sz., 277.

az oppozíciókat, pártokra szakadást, stílusirányzati problémákat foglalta magában, amelyek Ibsen kapcsán is felmerültek.¹¹⁴ Az orosz irodalmat is német és francia közvetítőnyelvek segítségével ismerte meg a magyar olvasóközönség, és csak Turgenyev hatására kezdődött el egy valóságosabb Oroszországról alkotott kép kialakulása,¹¹⁵ míg Hauptmann-nal érdemlegesen majd csak a századforduló után foglalkozott a magyar kritika¹¹⁶ (épp a rossz dráma-bemutatók miatt – mint ahogy Magyarországon, az aradi bemutatók után, Ibsennel sem foglalkoztak).

Ibsen budapesti látogatása azonban a szerző magyarországi népszerűsítésére játszott rá, hiszen az alig két éve bemutatott író a fővárosi előkelőség úgy ünnepelte, mintha régi barátot láttak volna viszont benne – és ez a mozzanat mérvadó volt a korabeli recepció kialakulásában, mert előírta azt a baráti hangnemet, ahogy a továbbiakban Ibsenről beszélni lehetett. A vindikatív nacionalizmus miatt pedig a magyar kritikusok az 1890-es évek közepétől mérsékelten beszéltek Ibsenről: elismerték, hogy a drámákat be lehet mutatni a színházakban, és ha valamiért kárhoztatták a színműveket, akkor azt vagy a színészek alakítása miatt tették, vagy az előzetes, megképzett klisék alapján (ti. a stílusirányzati problémák miatt, társadalmi kérdések tematizálása miatt stb.). Ez az ismerősségre való hivatkozás az, ami a magyar Ibsen-recepció korai fázisát meghatározta, és megkülönböztette az Ibsenről való beszédmódot kortársaitól: az irodalmi nacionalizmus megszelídítette az író, specifikusan helyivé tette. Emellett sokatmondó, hogy a modern irodalmi alkotásokat elfogadó kritikusok ugyanazok a személyek voltak Ibsen esetében, akik más írók népszerűsítésében is fontos szerepet játszottak (Pekár Gyula, Lázár Béla, Péterfy Jenő stb.).

¹¹⁴ A magyar Zola-recepcióról bővebben vö. SCHREIBER Erzsébet, *Zola és a magyar kritika*. = Uő, *Zola és a magyar irodalom*, Pécs, Engel I. Könyvnyomda, 1934, 13–30.

¹¹⁵ „A romantika korában ugyanis az Oroszország iránti érdeklődés egyik forrása az egzotikum iránti vonzódás volt, s számunkra éppúgy mint szomszéd népeink számára Oroszország – földrajzi közelsége ellenére – »egzotikus« ország volt” *Orosz írók magyar szemmel* I., szerk. D. ZÖLDHELYI Zsuzsa, Bp., Tankönyvkiadó, 1983, 53.

¹¹⁶ Vö. RÓZSA, *i. m.*, 11–15.